

Янковська О.В. (Київ)

**ВІДГУКИ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ НА
ПРОДОВОЛЬЧУ КРИЗУ ТА ГОЛОД 1946–1947 рр.
(за матеріалами НКВС–КДБ УРСР)**

1946 рік відомий у вітчизняній історії перш за все сумними і жахливими обставинами голоду. Чи був той голод наслідком об'єктивних чинників, а також, чи була УРСР захоплена ним зненацька? Напевне – ні. Навіть з-поза меж СРСР надходили тривожні попередження – інформаційна агенція «Юнайтед Прес» у серпні того року повідомляла з України про закінчення збирання пшениці та іншого збіжжя, проте висловлювала сумнів, що це врятує Україну від продовольчої кризи найближчої зими і весни, оскільки зібраний врожай вказівками радянських чиновників забирається та вивозиться до Російської Федерації¹.

Відомі катастрофічні наслідки таких дій для українського села. В тяжкому стані опинилася і переважна більшість мешканців міст. Психологічний стан і настрої городян, за оцінками органів НКВС, були тривожними, а прагнення спрямовані лише в одному напрямку – вижити. Уряд проводив політику жорсткого регламентування. Так, згідно постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р. Про здійснення додаткових заходів щодо економії та витрачання хліба були впроваджені заходи економії при постачанні хліба населенню. Починаючи з 1 листопада 1946 р. при випіканні хліба в Україні до житнього або пшеничного борошна домішувалося 40% вівсяного, ячневого та кукурудзяного.

Дещо раніше з'явилася постанова ЦК ВКП(б) від 16 вересня 1946 р. Про підвищення зарплати, підвищення пайкових цін і зниження комерційних цін на харчові продукти і промтовари. Водночас радянським і партійним керівникам Радою Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) було розіслано повідомлення не для друку з аналізом ситуації з хлібом та іншими продовольчими товарами. Зазначалося, що за несприятливих погодних умов (посуха влітку 1946 р.) втрачено частину врожаю зернових, істотно зменшився їх валовий збір, і хліба одержано на 200 мільйонів пудів менше, ніж очікувалося. Довелося надати колгоспам і радгоспам насінневу, продовольчу і фуражну позику в розмірі 148 млн. пудів, чого раніше не робилося. Відтак, відміну карток, заплановану на 1946 рік, перенесли на 1947 рік.

З 1 жовтня 1946 р. для України були встановлені нові ціни і змінені норми по хлібним та продуктовим карткам²:

	Поточні ціни пайкові, за кг	Нові ціни, за кг	Поточні комерційні ціни, за кг	Нові ціни, за кг
Хліб житній	65–75 коп.	3,20	8,00	7,00
Хліб пшеничний 85% помолу	1,10–1,50	4,50	15,00	13,00
Пшоно, I сорт	1,50–1,85	6,00	25,00	13,00
Крупа гречана, I сорт	3,80–4,05	11,50	45,00	26,00
Макарони, I сорт	3,20–3,30	10,00	35,00	22,00
М'ясо	10,50–10,80	28,00	100,00	70,00
Масло солоне, I сорт	21,50–22,00	58,00	240,00	180,00
Олія рафінована	13,00	28,00	200,00	130,00
Сир голандський, I сорт	14,00	48,00	160,00	110,00
Риба судак с/м, I сорт	4,70–6,00	10,50	80,00	30,00
Цукор-рафінад колотий	5,00	13,50	120,00	60,00
Сіль	0,32–0,48	1,50	5,00	3,00
Мука житня	0,90–1,30	5,00	15,00	12,00
Мука пшенична	1,60–2,20	6,50	20,00	16,00

Постанова Ради Міністрів і ЦК ВКП(б) від 16 вересня 1946 р. спричинила повсюдний резонанс серед трудящих. Люди були здивовані, обурені і ставили багато запитань. Характерні з них: На скільки збільшать зарплатню? Чи буде оподатковуватися надбавка до зарплати? Чи буде розширена мережа комерційних магазинів? Чи достатньо буде харчів в Особторгу? Чи будуть продавати комерційний хліб і продукти харчування на підприємствах? Чому мляво ведеться боротьба зі спекулянтами та розтратниками? На які кошти зможуть придбати продукти харчування колгоспники, що не отримають цього року продуктів від свого врожаю та одержують лише 100 грамів хліба на трудодень? Чи буде підвищено зарплатню низькооплачуваним працівникам одночасно з введенням нових цін?³

На заводах і фабриках України проходили збори з обговорення постанови. Як ніколи раніше було багато критичних виступів. Так, на заводі ім. Петровського м. Дніпропетровська вантажник транспортного цеху Неклеса сказав: “Цены нам повысили, а коммерческие снизили только для спекулянтов”; робітник ливарного цеху Ільченко у виступі зазначив: “Моей зарплаты не хватает выкупить продукты, я не хочу, чтобы я подох...”; майстер Гладкий додав: “Рабочие с возмущением отзываются о новом указе – повышении цен на плановые продукты. Подсчитывая свои заработки заявляют, что при таких условиях невозможно будет жить. Я сам неподготовлен к этому и не знаю, как дальше жить”; лаборантка хімлабораторії Олексеевська казала: “Парфюмерия и косметика стали дешевле, а хлеб и продукты стали дороже на 40%, придется не кушать, а одекolonиться, будем интеллигентными людьми, но от голода подтянем животы и протянем ноги”.

Споживання продуктів різко скоротилося, що призвело до ще більшого порушення раціонального харчування. Те, що одержував найзабезпеченіший робітник за картками або в їдальні, було далеким від достатку. Але насправді для здобуття подібних благ – нехай навіть в межах урізаного споживання – робітник, як і взагалі пересічний громадянин, змушений був звертатися до ринку з неконтрольованими цінами. Загострювала ситуацію несвоєчасна виплата зарплатні. Доведені до відчаю робітники навіть подавали скарги до суду. Так, 1946 року 52 робітники цегляного заводу № 13 Городокського району Львівської області звернулися до суду з приводу затримки виплати зарплати за 4,5 місяці. Суд зобов'язав дирекцію заводу виплатити робітникам заборгованість у сумі 38 552 руб. Завод вилатив гроші тільки 32 робітникам, оскільки 20 чоловік вже встигли до суду звільнитися. Нерідко внаслідок невивплати зарплати робітники відмовлялися працювати⁴. Втім, випадки, коли робітники судилися з адміністрацією підприємств, були властиві лише районам, в яких радянська влада з'явилася нещодавно.

Водночас в суспільстві були поширені сподівання, що заходи ЦК ВКП(б) приведуть до зміцнення СРСР, відтак є надія на покращення матеріально-побутового стану трудящих в майбутньому.

В Полтавській області було зафіксовано розмови на ринках і в крамницях: “Лучше бы не повышали цен на пайковые товары”, “Что мы теперь будем делать, у нас очень низкие зарплаты”. Прибиральниця міськторгвідділу Корочевцева скаржилася: “Как же можна жить, если я зарабатываю 213 руб, а в коммерческом магазине хлеба не возьму, так как там приходится стоять по 10 дней в очереди”; токарь Полтавського маслозаводу Худолій зазначив: “Трудно будет прожить зиму. Урожай плохой. Но нужно, чтобы коммерческих хлебных магазинов в городе было больше”; технік дорожнього відділу Київського райвиконкому м. Полтави у бесіді казав: “Что мы будем делать, чем мы будем обеспечивать семьи? Где взять деньги? Ведь их надо сейчас много”.

В комерційних магазинах Полтави значно вирости черги через збільшення притоку колгоспників. Також знизилась ціна на ринках міста⁵.

Найменування товару	Ціна до зниження	Ціна після зниження
Цукор, за кг	90	75
Олія соняшникова, за 1 л	110	100
Масло вершкове, за 1 кг	200	175
Сало свиняче, за 1 кг	180	140
Мед	110	95
Яйця, за 1 десяток	30	25
Баранина, за 1 кг	50	25–30

Але проведені зниження цін та підвищення зарплати не призвели до покращення матеріально-побутового становища трудящих. У приватній розмові

майстер цеху електромеханічного заводу м. Конотопа Чернігівської області Чорниш О.П. іронічно заявив: “Действительно, в этом решении видна мудрая политика, надо было бы организовать митинг и послать телеграмму”; робітник Красько додав: “Зарплата увеличивается на 100 руб., а я за один хлеб должен платить 300 руб., а у меня 7 человек семьи”; працівник конотопського млина Пайфер казав: “Ожидали, ожидали улучшения рабочего быта, а выходит наоборот – жизнь ухудшается, теперь не хватит зарплаты на хлеб, а о жирах и думать нечего, добавка к зарплате ничего не дает”. Загалом, зниження цін на базарі в м. Конотоп, що відбулося, не зробило продукти доступними основній масі трудящих⁶:

Найменування продукту	Ціна до зниження	Ціна після зниження
Хліб	40–45 руб.	30–35 руб.
Гусак	90–110 руб.	50–70 руб.
Місячне поросся	120–250 руб.	90–110 руб.
Корова	10 тис. руб.	7–9 тис. руб.

В Запорізькій області люди поміж собою казали таке: “Не знаю как я буду переносить эти трудности”; “Когда же мы покончим с этими трудностями”; “Как это надоело”; “При немцах драли с нас шкуру и сейчас дерут. Последнюю сорочку хотят снять с рабочего, не знают как выпить кровь с рабочего”; “Теперь детей будем одеколоном и пудрой кормить, так как продукты дорого стоят и денег не хватает, а одеколон и пудры полные магазины и дешево”; “Придется с голоду подыхать, так как заработанных денег хватит только выкупить хлеб”; “Почему повысили цены тогда, когда засуха и людям и так трудно жить”⁷. На партійних зборах актива Сторотинецького району Чернівецької області голова артілі “Інвалід” заявив: “Правительство повышая цены на продукты – этим оно мобилизует средства”; завідуючий відділом агітації і пропаганди РК КП(б)У у виступі заявив: “Нам нужно доказать низкооплачиваемым рабочим и служащим, что повышение пайковых цен для них выгодно”. На що директор спиртзаводу зазначив: “От повышения пайковых цен больше пострадают высокооплачиваемые рабочие и служащие и ничего не пострадает низкооплачиваемые, так как они (т.е. низкооплачиваемые) в нашем районе ничего кроме хлеба не получают”. Матвієнко додав: “Изменение цен ведет к улучшению жизни трудящихся, но в нашем районе за июль месяц учителям и служащим ничего не дали, а в августе получили по 1,5 килограмма крупы и 700 грамм печенья. Дети вместо 300 грамм хлеба получают 100 грамм. Все деньги идут на рынок. Ребенку даже кавунчик не на что купить”. Гучний голос із залу: “Какой кавунчик? Хлеба не на что купить”. Виступив голова облмісцевпрому із закликом: “Мы должны разъяснить народу, что эти меры правительства не ущемляют бюджеты малооплачиваемым рабочим». Із залу пролунали вигуки: “Как не ущемляют – ущемляют”⁸.

Чутки про підвищення цін на планові продукти «народним радіо» розійшлися областями республіки заздалегідь. Так, ще 11 вересня 1946 р. в Печерському районі м. Києва в крамниці по вулиці Кірова, 2, який постачав продукти харчування міністрам, їх заступникам та відповідальним співробітникам апарату ЦК ВКП(б)У і Раді Міністрів виросли черги в 40–60 осіб. Почувши про підвищення люди прийшли заpastися продуктами за низькими цінами. У м. Львові з 10 вересня спостерігалось прагнення населення якомога скоріше отоварювати свої продовольчі картки. В магазинах утворилися черги, розкупували все; то ж в день підвищення цін в магазинах було пусто. У Львові було зафіксовано такі висловлювання: “Моя зарплата, – казав інженер Гронський, – 800 рубль, я получу прибавку и на нормированных продуктах в смысле зарплаты буду несколько ущемлен, но не нужно забывать, что у меня двое детей и для них я сахар, рис, масло покупаю на рынке или в коммерческом магазине, и если цены снижены на коммерческие продукты, то значит и на рынке дешевле, значит будет несколько легче даже”. Однак переважали негативні висловлювання. Бригадир заводу № 87 Малкін: “Народ конкретно не знает, насколько что изменяется и потому недоволен. Почему не доводится до сведения нас в печати сообщения о повышении цен. В войну было жить тяжело, а сейчас еще тяжелее”; робітниця Прокоп’єва: “Как нам жить, если обед в столовой стоит 7 рублей да плюс к этому хлеб будет 3 рубля, у меня зарплаты не хватит”; професор інституту торгівлі Сакк, відвідавши магазин по вул. Академічній, де він був прикріплений, в присутності числених покупців заявив: “И что это за мероприятия правительства по отношению научных работников. Как я и моя семья будет теперь жить? Разве это допустимо платить за нормированный паек в месяц 1000 рублей (його зарплата становила 6000 руб. в місяць). Какое наше дело к существующим трудностям, нам должны дать высококачественный продукт. Пусть едят сами пшено, перловую, нам нужен рис, картофельная мука, манная крупа и другие продукты”. Він закликав покупців не брати харчі в магазині. Одна громадянка (член сім’ї наукового співробітника), коли дізналася, що 3,5 кг жирів коштує 225 руб., демонстративно кинула картки продавцю і вигукнула: “За ці гроші я могу купити на базарі”.

В крамниці для інвалідів війни дружини інвалідів заявляли, що в них немає грошей, щоб викупити свій мізерний пайок. А робітниця київського хлібзаводу Лебедева зазначила: “Как же теперь будет? Я получаю 350 рублей, минус налоги, госзаем, мне не хватит денег даже на хлеб”; водій цього ж підприємства Орлов додав: “Как мне быть? У меня большая семья, получаю я мало и при таких ценах на продукты, которые я получаю по карточке, прожить с семьей не могу”.

Невдоволення людей підвищенням цін на пайкові продукти спостерігалось по всій Україні. Так, в м. Рівному зафіксовані такі висловлення громадян: “В советских газетах пишут, – казав Мельничук, – что в капиталистических странах безработица и дороговизна на продукты и товары, а в тоже время Советское

правительство издало закон, по которому увеличиваются цены на продукты, а зарплату не повышают. Вот при таких условиях и живи! Я надеялась, что после войны жизнь улучшится, получается наоборот”; “Советы берут пример у буржуазии, – висловлював свої думки Г. Степанов, – там безработица и дороговизна товаров, тоже самое делают и у нас. Рабочему за границей значительно лучше живется, чем нашему рабочему, так как там один рубль равняется тысячам рублей”; в м. Чернігові врач Очерет ділився своїми враженнями: “Повышение цен на продукты внесет хаос во всю хозяйственную деятельность страны, сразу же повысятся цены на рынке и повышения зарплаты хватит только на хлеб. Это начало, а вообще дойдет до того, что будут только коммерческие цены”; бухгалтер Хорошій додавав: “Я ожидал и надеялся о снижении цен, а получилось наоборот. Теперь мне на мою семью не хватит зарплаты даже на хлеб, не говоря об остальных продуктах”.

У Миколаївській області робітники заводу ім. 61 комунара у бесіді між собою висловлювалися, що до підвищення цін було важко жити, а зараз буде ще скрутніше. Тієї ж думки дотримувався кондуктор заводу № 445 Горшенін. А батьки учнів 10 класу школи № 39 м. Миколаїва мушили відмовитися від сніданків для дітей, оскільки вони стали коштувати вже 2 руб. замість 1 руб⁹.

Таким чином, ми бачимо, що політика держави набула антинародного характеру. Головним чином, результати її реалізації, підсилені посухою 1946 р. призвели до штучно створеного голоду. Все це в черговий раз доводило існування глибоких протиріч між інтересами пересічної радянської людини і компартійною владою. Тоталітарна влада внаслідок голоду дивним чином позбавилася певних проблем, одержавши пригнічене роз’єднане населення. Кожен був поглинутий думкою про виживання – своє і своєї сім’ї. Все це заступало набуте раніше громадянське переконання, яке ще донедавна давало впевненість відчувати себе переможцем тяжкої і тривалої війни.

¹ Новий шлях. – 1946. – 23 серпня.² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3580. – Арк. 115–116.

³ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945–1953. – М.: РОССПЭН, 2002. – С.214.

⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 11. – Арк. 178.

⁵ Там само. – Оп. 23. – Спр. 3581. – Арк. 4–12.

⁶ Там само. – Арк.12.

⁷ Там само. – Арк. 31.

⁸ Там само. – Спр. 3580. – Арк. 7–10.

⁹ Там само. – Арк. 11, 52, 53, 64, 82, 86, 90.